

УДК130.2:165.191

Сєрова Ю. В.

Кандидат філософських наук, асистент кафедри філософії гуманітарних наук КНУ імені Т. Шевченка

ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ МІФУ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У статті розглядається функціональне значення соціального міфу та окреслюються особливості міфологічної свідомості як форми суспільної свідомості. Обґрунтовується думка про те, що міфологічна свідомість виникає як на основі емоційного узагальнення досвіду у зв'язку з досягнутим рівнем матеріальних потреб (фізіологічних, безпеки, відтворення), так із виникненням потреб духовних (самовизначення й самореалізації).

Ключові слова: міф, міфологія, суспільна свідомість, міфологічна свідомість, соціальний міф, соціальна міфологія.

Зміни у сучасному суспільстві, що породжують соціальну невизначеність й напруження у масовій свідомості, призводять до активізації міфологічного рівня суспільної свідомості. За таких умов особливого значення набуває роль соціальної міфології, оскільки зростає ймовірність використання міфотворчості як засобу духовного впливу на подальший розвиток людини і суспільства.

У зв'язку з цим дана проблематика постає предметом наукових інтересів філософів, політологів, соціологів, етнографів, соціальних психологів. Так, структуру міфології, зміст та форми, ступені впливу на індивідуальну та масову свідомість досліджували Н. Автономова, Г. Арендт, Р. Барт, Е. Кассіре, Ф. Кессіді, К. Леві-Строс, С. Московичи, Х. Ортега-і-Гассет та інші. Вивченню соціально-філософських аспектів міфології приділяли увагу С. Аверинцев, Р. Арон, Е. Баталов, І. Бойченко, Я. Голосовкер, М. Ліфшиц, О. Лосєв, В. Лях, М. Михальченко, В. Полохало, Ю. Романенко, Д. Усов, А. Цуладзе та інші.

Відомо, що свідомість, яка має різноманітні форми свого прояву, особливого статусу набуває в контексті суспільного буття. Так, суспільну свідомість, в найбільш загальному визначенні, розглядають як сукупність системи почуттів, звичаїв, звичок, традицій, думок, ідеалів, ідей,

теорій, які відображають суспільне буття і функціонують у суспільстві, скеровуючи та спрямовуючи його життя у відповідному напрямку.

Сутністю суспільної свідомості є те, що, з одного боку, вона є відображенням суспільного буття, тобто має суб'єктивний характер виникнення, а з іншого — набуває статусу об'єктивної реальності, тобто реально існує як надбання суспільства, яке має і позитивні, і негативні сторони свого існування, адже ідеального суспільства ніколи не було, немає і бути не може.

Таким чином, суспільне буття і суспільна свідомість — це дві сторони життя суспільства, котрі знаходяться між собою у діалектичному зв'язку. Це виражається в тому, що суспільне буття визначає суспільну свідомість, оскільки вона, в певному сенсі, є породженням цього буття і водночас суспільна свідомість є визначником, організатором зміни суспільного буття відповідно до потреб та інтересів людини і суспільства.

Суспільна свідомість та її багатоманіття форм, при всій залежності від суспільного буття, має відносну самостійність. Вона полягає в тому, що суспільна свідомість не просто відображає суспільне буття, а осмислює його, розкриває сутність суспільних процесів. Вона має тенденцію відставання від буття. Але водночас суспільна свідомість може й випереджати суспільне буття: спираючись на аналіз тих чи інших суспільних явищ, можна віднайти найважливіші тенденції їх розвитку і передбачити хід подій; суспільна свідомість у своєму розвитку спирається на досягнення людської думки, науки, мистецтва тощо. Це свідчить про спадкоємність у розвитку суспільної свідомості, завдяки якій зберігається й розвивається духовний досвід поколінь, накопичений у різних сферах суспільного життя. Отже, суспільна свідомість не тільки відображає суспільне життя людей, але й має свою внутрішню логіку розвитку, свої принципи і свої традиції; відносна самостійність суспільної свідомості проявляється також в її активному впливі на суспільне життя. Різні ідеї, теоретичні концепції, моральні принципи, напрямки у сфері мистецтва і релігії можуть відігравати прогресивну чи, навпаки, регресивну соціальну роль. Так вони можуть сприяти духовному збагаченню суспільства, його зміцненню й розвитку або вести до руйнації й деградації особистості та суспільства.

Суспільна свідомість, як і будь-яке суспільне явище, має досить складну структуру, розгляд якої дає змогу зрозуміти не тільки її наповненість, багатство елементів, які її складають, а й осягнути її функціонування.

На сьогоднішній день існує кілька точок зору щодо структури суспільної свідомості. І це є справедливим, оскільки суспільна свідомість являє собою поліструктурне утворення. Ми звертаємося, до одного із зрізів цього поліструктурного утворення, а саме до розгляду структури суспільної свідомості по «вертикалі», тобто через виділення її основних рівнів, та по «горизонталі» — через виділення форм існування.

З цієї точки зору структура суспільної свідомості набуває такого вигляду: її рівнями є буденна і теоретична свідомість, суспільна психологія та ідеологія, а основними формами, під якими розуміють різні форми відбиття у свідомості людей об'єктивного світу, виокремлюють міфологічну, релігійну, філософську, наукову, правову, моральну, естетичну свідомість.

Існування різних форм суспільної свідомості визначається передусім багатством та різноманіттям самого об'єктивного світу, та пов'язано з тим, що кожна з них по-своєму відбиває ту чи іншу грань, особливість певної сфери суспільного буття. Не зважаючи на те, що форми суспільної свідомості взаємозалежні одна з одною, при цьому зберігається відносна самостійність кожної з форм.

Форми суспільної свідомості являють собою вироблені тисячоліттями специфічні області духовного життя суспільства, що різняться між собою тією чи іншою мірою: відображенням ними сфер реальної дійсності або аспектів останньої; засобами й способами цього відображення; способами передачі цього відображення в ході історії; роллю в психічній діяльності людини, шляхами реалізації в індивідуальній свідомості людини; завданнями, функціями, які вони виконують у житті суспільства. Мова йде про пізнавальну, естетичну, виховну, прогностичну функції, а також про функції морального та правового регулювання суспільних відносин тощо.

Історично першою формою суспільної свідомості була міфологія, яка мала власний неповторний спосіб відображення дійсності. З цього приводу А. Богомолів зазначає: «В історичній науці досить твердо встановлено, що вихідною формою суспільної свідомості була міфологія» [1, с. 23]. При цьому міфологія розуміється як форма суспільної свідомості, характерна для первісного суспільства, де її з необхідністю породжували специфічні економічні й соціальні умови, що притаманні даному ступеню історичного розвитку людства. Таким чином, міфологія є специфічною формою свідомості, відмінною рисою якої є спосіб пояснення, походження й особливостей навколишнього природно-

соціального середовища, місця в ньому людини, соціальних відносин, ідеалів тощо.

Міфологічна свідомість виникає на основі емоційного узагальнення досвіду у зв'язку з певним рівнем матеріальних потреб (фізіологічних, безпеки, відтворення) й виникненням потреб духовних (самовизначення й самореалізації особи). Її розвитку передують три етапи: перший — це зародження передумов мислення в психіці приматів; другий — утворення мисленнєвої діяльності; третій — являє собою власне міфологічний період у розвитку свідомості, мислення. Його особливість полягає в тому, що суб'єкт ще не має здатність співвідносити себе з об'єктом відображення.

Для первісної людини світ явищ природи розглядався в якості рівноправного партнера і учасника відносин, тоді як для сучасної людини світ є головним чином «Воно». Так, в розвитку первісної міфологічної свідомості стосовно відношення людини до світу виділяють такі етапи: світ є «Я», він отожднюється із суб'єктом свідомості, людиною, що не розрізняє межі свого тіла й світу (цілісна міфологічна свідомість); світ є «Ти», живий рівнозначний і рівноправний співрозмовник, такий же суб'єкт свідомості й дії (початок розкладання міфологічної свідомості, тому що людина вже почала відділятися від світу); світ є «Воно», інертний об'єкт відношення й дії, пізнання й перетворення (багатомірна раціоналізована свідомість).

Міфосвідомість є специфічною організацією психології первісного колективу. Людина розуміє й відчуває свою особистість як несуттєвий момент єдиної особи — колективу, роду, що зливається для нього із силами природи. Почуття злитості з колективом і дозволяло первісній людині мислити себе й кожного окремого індивіда носієм сил, здатностей і можливостей не тільки іншого індивіда, але й усього колективу. Приналежність первісної людини до свого колективу (роду), була основою її приналежності до сил природи. Вона отожднює себе в самосвідомості й самовідчутті із природними силами. Колективні почуття на відміну від почуття болю стихійно захоплюють усіх, вони знаходять штамп об'єктивності й як наслідок цього матеріальної реальності; вони є в наявності «зовні», там, де вони були викликані до життя. Людина вступає в світ природи: природа «одухотворюється» — людина наділяє її власною душею». Емоційна збудливість, афективність, властиві первісній людині, є соціально обумовленим пристосуванням до умов первісного життя (здатність, що обумовлена необхідністю миттєвої емо-

ційної мобілізації всіх сил). Колективні емоції об'єднують, надихають, координують трудові дії й діяльність у цілому [2].

Людина включається в міфологічну свідомість з народження, у процесі засвоєння ціннісних установок батьків, й пізніше — в пошуках сенсу життя або в ситуаціях кризи й переоцінки цінностей. При цьому людина, як носій міфологічної свідомості, не вважає свою картину світу міфологією, навпроти, для неї це єдино вірна, абсолютно достовірна картина світу.

Міфологія, будучи елементом в структурі суспільної свідомості, являє собою системне утворення та має свою власну структуру. Структура є тією відмінною рисою міфології, що відрізняє її від усіх інших продуктів людської фантазії.

Оскільки міфологія (соціальна міфологія), є поліструктурним явищем, доречно розглянути її зміст. До структури міфології входять: конститутивна (або інформаційно-змістовна) складова, що включає в себе: а) блок онтолого-генетичний (легендарно-історичний компонент соціальної міфології, представлений сюжетами про становлення відповідної соціальної системи як упорядковуючої космізації попереднього соціального хаосу); б) блок героїко-генетичний (міфи соціальної героїки); в) блок прогностичний (утопії або програмні моделі побудови «світлого майбутнього»); регулятивна складова, що задає поведінкові матриці, парадигмальні установки інтерпретації.

Міфологічна система, як цілісна форма свідомості, на буденному рівні носить характер поліфункціональності.

Однією з перших функцій міфу, доречно було б виокремити, пізнавальну, оскільки вона має найбільш суперечливе значення. Так, у процесі історичного розвитку вона пройшла шлях від домінуючої функції до майже повністю заперечуваної. Дослідник в галузі міфології О. Лосєв вважає, що розуміння міфу як способу пояснення та розуміння природи та суспільства первісною людиною, це є лише неправильною звичкою, оскільки будь-яке пояснення природи та суспільства, навіть якщо воно максимально міфологічне, є вже результатом розумового пізнання й тим самим різко відрізняється від міфу, що володіє будь-якою, але не пізнавальною, функцією [3, с. 457–458]. Тим самим він не заперечує існування пізнавальної функції, а зменшуючи значимість, відсуває її на другорядний план.

Так чи інакше, але пізнавальний аспект був присутній ще на емоційно-орієнтованому ступені освоєння дійсності, а як самостійна функція він оформлюється при усвідомленні рефлексивного ставлення до дійсності.

Саме превалювання такого освоєння світу в архаїчні часи дозволило Г. Гегелю назвати міф «педагогікою» людського роду.

Завданням даної функції є, перш за все, ввести в розум людини щось спочатку для неї незрозуміле, віднайти порядок там, де безпосередньо побачити його неможливо, не відходячи від чуттєвої сфери. Сила пізнавальної функції полягає в здатності просто та переконливо пов'язати факти в систему, передбачати нові факти тієї ж природи.

Оскільки соціальний міф утамовує певну частину потреб людини, то це відповідно свідчить про превалювання в ньому компенсаторної функції над пізнавальною, яка переважно властива міфу в класичному розумінні.

Компенсаторна функція є незамінною в сфері психічно-чуттєвого розвитку особистості, оскільки вона знімає через міфи накопичені емоційні переживання, що створюють негативний фон. Людина начебто символічно звільняється від тягара проблем та труднощів. Таким чином, звільнюючи людину від відповідальності, міф звільняє її від почуття провини, від голосу совісті, пригнічуючи індивідуальне співпереживання заради безособистісної приналежності до колективу.

Не менш важливою функцією міфу є телеологічна. Вибудувана міфологічна картина світу є телеологічно обґрунтованою, цілеорієнтованою. На основі яскравих та зрозумілих образів міф задає набір завдань, смислів життя, діяльності соціальної спільноти, тобто чітко змальовує мету, напрямок руху. Але якщо дана функція виконувала позитивну роль в архаїчному суспільстві — перетворюючи хаос в космос, де останній з самого початку включав ціннісний етичний зміст, то на сучасному етапі відбувається рух у протилежний бік, тобто від космосу до хаосу, відповідно, від розумного до нерозумного.

Аксіологічна функція міфу, в свою чергу, задає певну ціннісну шкалу явищам та відносинам між людьми, між людиною й оточуючим світом. Основою ціннісної системи архаїчного міфу є егоцентризм міфологізуючого суб'єкта — роду, групи, інтерес їх виживання. В той час як на сучасному етапі суспільного розвитку, зважаючи на те, що це період індивідуалізму, таким суб'єктом є егоцентризм самої людини. Міф не знає чіткого розмежування правди й неправди, він скоріше виправдовує те, що є корисним для людини, адже життєва значимість міфу регулюється вирішенням існуючих проблем людини. У ньому знаходять вираз кінцеві, вищі цінності, самовиправдання діяльності людини в світі та зняття відповідальності у випадку невдачі скоєних вчинків.

Комунікативна функція відіграє дуже важливу роль, оскільки саме вона відповідає за трансляцію та засвоєння міфів, носить сугестивний характер колективного спілкування. Міф слугує зв'язком індивіда та його суб'єктивного пізнання з усім людством через суспільну свідомість—безперервний потік обміну інформацією, комунікації та координації [4, с. 42]. Ця функція дозволяє створювати маніпулятивні схеми, керуючи свідомістю людства. Особливість міфологічного дискурсу полягає в домінуванні правопівкульної логіки, паралінгвістичних засобів спілкування, міфориторичних фігур спілкування (Р. Барт), асоціативність зв'язків, емоційне зараження, харизматичність суб'єктного вираження світовідчуття. Правильне використання міфодискурсу дозволяє вправно моделювати поведінку людей, їх дії, а також маніпулювати їх свідомістю.

Мобілізаційна функція полягає в тому, що міф—це є та могутня надбіологічна мотивація, яка змушує людину цікавитись усім, що знаходиться за межами її видових інтересів та потреб. Міф—це спокуса людини на те, що будь-який біологічний вид залишає глибоко байдужим. Міф, таким чином, є оригінальним началом культури, її фундаментом. Це така особлива базова структура людської культури та людської свідомості, котра ініціює та стимулює інтерес людини до всепредметного світу [5]. Завданням мобілізаційної функції є створення яскравих образів на основі загальних колективних відчуттів народу. Заряджаючи таким способом людей неймовірною впевненістю та ентузіазмом в колективній діяльності, міф вимагає підтвердження цієї абсолютної віри та повної самопожертви людини. Виникаючи на емоційно-діяльнісній основі, міф сприймається як єдина надія, що наповнює змістом колективну дію. У такому акті віри людина відкидає усі особисті інтелектуальні міркування й повністю віддається волі міфу. Саме тому крах міфу пов'язують з кризою людського існування та його мотивацією.

За допомогою нормативної функції відбувається міфологізація традиціоналістських норм, як тільки вони потрапляють у сферу особистісно-несвідомого образно-практичного стереотипного дійства особистості. Єдність в міфонормативній системі підтримується дотриманням «оберненого» зв'язку між світоглядом людини та нормами соціальної поведінки, які виникають як вираз об'єктивних ритмів функціонування суспільства та постають загально визнаними способами задоволення соціальних потреб, котрі абсолютизуються, міфологізуються та нав'язуються як єдиноприйнятні в даній спільноті. Дана функція породжує одну з найбільш важливих властивостей міфо-

логічної свідомості, а саме «табуйованість», традиціоналізм як норму сталості колективних міфів, яка спрямована фактично на виправдання та зміцнення існуючих норм, ритуалів.

Важливу роль відіграє консолідуюча функція міфу, реалізація якої відбувається шляхом створення базису, програми єдиної мети, на основі якої відбувається об'єднання людей, вибудовується взаємодія між соціальними групами та між індивідами. Так, сприймаючи міф як життєвий орієнтир, людина обмінює свою свободу на надію. Але частіше вона уступає лише частиною свободи, об'єднуючись із однодумцями для спільних дій у реалізації ціннісних орієнтацій та установок міфології.

Сигнітивно-моделююча функція відповідає за побудову символічно-знакової системи дійсності та за моделювання в ній усіх міфологічних подій та реальних явищ в якості їх відтворення та наслідування індивідом. За таких умов людині не потрібно мислити, від неї вимагається лише наслідування певної моделі поведінки, заздалегідь заготовленої. У сучасному суспільстві міф виникає як знаково-моделююча система, якщо відбувається відрив від практики; безжиттєвість знань, методологічних та проектувальних схем породжують такі інтелектуально-образні моделі реальностей, котрі неадекватно відображають дійсність, але цілком задовольняють в імітації діяльності суб'єкта.

Не дивлячись на таке різноманіття функцій соціальної міфології, як правило, вони підпорядковуються одній — соціально-практичній. Ця функція відповідає за цілісність та єдність колективу через самоідентифікацію індивіда із соціальною спільнотою, з державою, з історичними подіями, заради усвідомлення себе частиною єдиного живого цілого організму. В роботі «Від міфу до логосу» Ф. Кессіді виокремлює соціально-практичну функцію як основну, підкреслюючи, що вона здійснює об'єднання людей з метою забезпечення виживання та самоствердження її в соціально-природному середовищі. Міф виступає тут як основний спосіб соціального зв'язку між людьми, форма організації та регуляції, що дозволяє здійснювати спільні дії з метою досягнення цілей свого існування. Окрім цього міф сприяє організації колективу, збереженню його соціальної та психологічної монолітності, адже джерелом міфу є не лише страх та пригноблення людини, але й мрія людини про оволодіння силами природи людською волею [6, с. 45]. Так, на сучасному етапі розвитку людства, соціально-практична функція формує перетворену ціннісно-групову свідомість усього колективу з метою досягнення групою соціально-колективного успіху.

Таким чином, розглянуті вище структурні елементи та функції міфу дозволяють прийти до висновку, що в контексті філософського осмислення він (міф) присутній у різних сферах духовно-практичного освоєння дійсності в якості необхідного та володіючого потужним продуктивним потенціалом елемента. З часом він не зникає, а навпаки діє впродовж усієї історії існування людства, будучи одночасно як природним, самоочевидним для людини, яка живе в межах певного міфу, так, й абсурдним, незрозумілим та неприйнятним для людини ззовні.

Список використаних джерел:

1. Богомолов А. С. Античная философия. Учебник. — 2-е изд. / А. С. Богомолов. — М.: Высшая школа, 2006. — 390с.
2. Кольев А. Миф масс и магия вождей / А. Кольев. — М.: Национальный Институт Развития, 1998. — 432с.
3. Лосев А. Ф. Философия. Мифология. Культура / А. Ф. Лосев. — М.: Политиздат, 1991. — 525с.
4. Полосин В. С. Миф, религия, государство / В. С. Полосин. — М.: Ладомир, 1999. — 440с.
5. Лосев А. Ф. Знак. Символ. Миф.: Труды по языкознанию. / А. Ф. Лосев. — М.: Издательство Московского университета, 1982. — 479с.
6. Кессиди Ф. Х. От мифа к логосу: становление греческой философии / Ф. Х. Кессиди — М.: Мысль, 1972. — 312с.

Стаття надійшла до редакції 18.12.2013 р.

Серова Ю. В. Функциональное значение мифа в современном обществе

В статье рассматривается функциональное значение социального мифа, а также определяются особенности мифологического сознания как формы общественного сознания. Обосновывается мнение о том, что мифологическое сознание возникает как на основе эмоционального обобщения опыта в связи с достигнутым уровнем материальных потребностей (физиологических, безопасности, воспроизведения), так и с возникновением потребностей духовных (самоопределения и самореализации).

Ключевые слова: миф, мифология, общественное сознание, мифологическое сознание, социальная мифология, социальный миф.

Serova Y. The functional meaning of the myth in modern society

The functional meaning of the social myth and features of mythological consciousness are examined in the article. Opinion is grounded that mythological consciousness arises up both on the basis of emotional generalization of experience in connection with the attained level of financial necessities (physiological, safety, reproducing) and with the origin of necessities of spiritual (self-determinations and self-realizations).

Key words: myth, mythology, public consciousness, mythological consciousness, social myth, social mythology.

© Серова Ю. В., 2014